

Klein Wenen in Shanghai

Een geniale documentaire werpt intiem licht op een tamelijk onbekende episode in de diasporageschiedenis.

JAÏR TCHONG

De Oostenrijkse cineast Paul Rosdy maakte samen met de Amerikaanse filosofe Joan Grossman de indringende documentaire *Zuflucht in Shanghai, The Port of Last Resort*. Hoewel de film in het jaar van uitkomen (1998) internationaal werd gelauwerd, haalde hij destijds de Nederlandse filmhuizen niet. Onlangs verscheen de film op dvd, tegelijk met een cd waarop het mondaine Shanghai van de jaren dertig en veertig tot klinken wordt gebracht. Samen geven deze twee documenten een fascinerend beeld van een unieke, verdwenen historische constellatie.

De geschiedenis van de Joodse aanwezigheid in China is eeuwenoud en even complex als intrigerend. Uit de achtste eeuw dateren de vroegste fragmentarische bewijzen. In de toenmalige hoofdstad Kaifeng werd er blijken een deels in het Perzisch, deels in het Hebreeuws geschreven handelsbrief uit 718 gehandeld met Joodse kooplieden. In de twintigste eeuw waren de drie belangrijkste Joodse gemeenschappen van China te vinden in Harbin, Tientsin en Shanghai.

Vooral de Joodse geschiedenis van Shanghai, met lange tijd de grootste Joodse gemeenschap van China, spreekt tot de verbeelding van menige kunstenaar en journalist. Zo baseert de Franse journaliste Michèle Kahn in 1998 haar bekende roman *Exil in Shanghai* op deze roemruchte episode. In hetzelfde jaar voltooiën Paul Rosdy en Joan Grossman hun documentaire *Zuflucht in Shanghai, The Port of Last Resort*.

OPIUMOORLOG

De eerste Joden die in de moderne tijd in Shanghai terechtkwamen, zochten hun heil in deze havenstad na de Eerste Opiumoorlog van 1840-1842. Het waren veelal welgestelde handelsfamilies, zoals de bekende Sassoons, die goed bleken te aarden in China. Voornamelijk stadsvilla's en kantoorgebouwen herinneren aan deze eerste groep Joodse migranten. De tweede groep kwam vooral uit Rusland en trok naar Shanghai in twee golven: na de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1907, maar vooral na de Russische Revolutie van 1917.

Begun jaren dertig van de twintigste eeuw wonen er enkele duizenden Joden in Shanghai. De derde en grootste groep moet dan nog komen: de ongeveer 20.000 Joodse vluchtelingen die in de jaren 1938-1941 de naziterreur in Europa weten te ontvluchten. De lotgevallen van deze groep staan centraal in de film van Rosdy en Grossman.

Hoe kwamen deze Joden in Shanghai terecht? Tijdens de Conferentie van Evian (juli 1938) hadden 31 landen, waaronder Amerika, besloten om Joden die het Derde Rijk hadden verlaten de toegang te weigeren. Shanghai werd daarmee een van de weinige plekken ter wereld waar men nog zonder visum naartoe kon. Die omstandigheid kwam overigens niet voort vanuit een ruimhartig humanitair beleid van het gemeentebestuur, maar kon slechts ontstaan doordat de verschillende internationale autoriteiten (Shanghai was in die tijd door alle westerse invloedssferen een bestuurlijke chaos) het niet eens konden worden over het te voeren migratiebeleid. In augustus 1939 zijn er al naar schat-

De markt in Shanghai in de jaren dertig

ting twintigduizend Europese joden in Shanghai. Tot 1943 wonen ze op allerlei plekken in de stad, maar daarna worden ze door de Japanse bezetter geconcentreerd in het Hangkau-district. Hier lopen de humanitaire omstandigheden al snel enorm uit de hand. Een genocidale schaal wordt echter nooit bereikt, hoewel Josef Meisinger ('De beul van Warschau') op werkbezoek in China aan de Japanse bezetter de suggestie doet om ook in deze verre Aziatische uitloek het Joodse probleem definitief op te lossen. De Japanners zien echter geen noodzaak voor een Aziatische sjoa.

Na de oorlog loopt de Joodse aanwezigheid in Shanghai in rap tempo terug, vooral doordat rijke Amerikanen migratie naar Canada, Amerika en Israël financieren. De benarde omstandigheden in het getto van Hangkau dragen ertoe bij dat wie kan, vertrekt. In de decennia daarna zorgt de communistische machtsovername (en later de Culturele Revolutie) voor verder verval van de Joodse cultuur in Shanghai.

VER VAN EUROPA

Cineast Paul Rosdy studeerde in 1991 af aan de filmschool van Vancouver in Canada. Door lezing van de memoires van Ernest Heppner leerde Rosdy deze relatief

onbekende episode van de Joodse diasporageschiedenis kennen. Rosdy: „Als inwoner van Wenen was ik altijd al bezig met de vraag hoe de holocaust in 's hemelsnaam ooit kon gebeuren. Ik kan het me ook niet anders voorstellen: hoe kun je nu in deze stad wonen zonder je dat af te vragen? Het boek van Heppner doordringt de lezer van het besef hoe ver verwijderd van Europa de terreur van de nazi's zelfs nog repercussies had. Omdat het een minder bekend verhaal is, wilde ik het verfilmen.”

In Vancouver had Rosdy Joan Grossman leren kennen, die net als hij in de memoires van Heppner direct een film zag. Rosdy: „Doordat Joan in New York woont en ik in Wenen konden we het archiefonderzoek goed combineren. Zij heeft de Amerikaanse archieven doorgespit en ik de Europese.”

Zo doorzochten de twee vier jaar lang allerlei archieven. De oogst, unieke 8- en 16-millimeter filmpjes uit huiselijke kring, maar ook obscure nieuwsbeelden, werd in een meeslepend ritme gemonteerd en gecombineerd met de getuigenissen van vier 'Shanghai-Joden'. Subtiële geluiden op de geluidsbanden sorteren een groots effect. Rosdy: „Door het gebruik van primair bronmateriaal kom je als kijker heel dicht op de huid van het onderwerp. Vaak wordt histo-

risch beeldmateriaal gebruikt als 'vuller' of erger nog: als camouflagemiddel om de fouten van de maker tijdens de opname te verbloemen. Als je scherp selecteert en monteert, kan archiefmateriaal juist veel sprekerder zijn dan nieuw geschoten beelden.”

MONDAIN NACHTLEVEN

De film zoomt in op 'Klein Wenen', een vluchtelingengemeenschap in Hangkau, waar levendige bars en nachtclubs bestonden en een uit Wenen gevluchte, Joodse uitgever genaamd A.J. Storfer menige publicatie over Sigmund Freud (*Een psychoanalyse van Chinees karakterschrift*) liet verschijnen. Rosdy en Grossman maken met hun film duidelijk dat Shanghai in die tijd niet voor niets het Parijs van het Oosten werd genoemd. Het silhouet van de haven kon wedijveren met dat van New York en aan mondain nachtleven ontbrak het beslist niet.

Meer nog dan het zoveelste deprimerende hoofdstuk uit de Joodse vervolgingsgeschiedenis is *Zuflucht in Shanghai* een lyrische ode aan kosmopolitische adaptatie. Het belang van zelfwerkzaamheid, een bloeiend cultureel leven, maar ook bijvoorbeeld sport als stimulans voor de trots en eigenwaarde van door gedwongen migratie volkomen ontregelde kinderen, worden terloops door de makers aangetoond. Aan het eind van de film zijn het twee uitspraken die de optimistische visie van Rosdy en Grossman benadrukken. Twee getuigen van die tijd stellen dat 'het slechte is begraven door het goede', en dat die episode wordt gekoesterd als 'een herinnering van verwondering dat er ooit zo'n plek heeft bestaan'.

Hoewel de Joodse geschiedenis van Shanghai inmiddels grotendeels een gesloten boek is (er zijn nog enkele deskundigen die zich er mee bezig houden) is dat de grootste verdienste van de film: het besef dat de ware kosmopolitische geest welis waar altijd zal worden belemmerd door politieke en economische belangen, maar dat zij kan voortbestaan als een behartenswaardige mentale oriëntatie. ■

De muziek van Joods Shanghai

Voor de geluidsband van *Zuflucht in Shanghai* werd John Zorn (New York, 1953) benaderd, een van de interessantste muzikanten/componisten van de jazz en hedendaagse muziek. Zorn geldt als voorman van de Radical Jewish Music, een groep verwant (jazz-)musici, die Joodse en oriëntaalse muziek vermengt met free jazz à la Ornette Coleman.

Rosdy: „We zochten Zorn op in zijn toenmalige habitat, de New Yorkse jazzclub The Knitting Factory. De samenwerking verliep uitstekend: nadat hij een ruwe versie van onze film had gezien belde hij meteen op dat hij mee wilde werken.” De originele soundtrack verscheen als *Filmworks VIII* bij Tzadik Records, Zorns eigen label. Tegelijk met de dvd verscheen ook de cd *Metropolis Shanghai, Showboat to China*. Een intrigerend geluidsdocument waarop de mondaine wereld van het Shanghai van de jaren dertig en veertig tot klinken komt. Vaudeville-, straat- en havengeluiden, een Chinese vrouw die onder de douche een liedje zingt en onmiskenbaar

Joodse muziek, voorzien van een surrealistische Chinese draai. Je zou het een 'historiserende podcast' kunnen noemen. *Metropolis Shanghai* is een audiotieve trip, waarmee de makers (waaronder de bekende klezmergroep Brave Old World) erin slagen de luisteraar het gevoel te geven door het Shanghai van de jaren dertig te wandelen.

'*Zuflucht in Shanghai*' (dvd) en '*Metropolis Shanghai - Showboat to China*' (cd). Uitg. Winter & Winter. Distributie: Harmonia Mundi

Shanghai was a fake, a phony, neither occidental nor oriental. And yet - God forgive me - she was the most exciting and unique city in the world. She was poison, and the old-time Shanghaianders were addicts who never could free themselves of being in love with her. Max Berges, citaat uit: *Zuflucht in Shanghai*.